

ŠTÚDIE

JÁN PRAVDA*

ŠTYLISTICKÁ STRÁNKA MÁP

Ján Pravda: The Stylistic Aspect of Maps. Geogr. Čas., 42, 1990, 3; 26 figs., 10 refs., 233—250.

If a map is viewed as a manner of presentation through the map language, then that language may be viewed as a system of structural levels consisting of signics (a stock of signs), morphography, syntax and map stylistics, too. Map stylistics deals with map style (the style of maps), which can be defined as a set of characteristic features of the map, based on a purposeful selection of expressional means (map stylemes), by means of which some map functions are supported. Both the functions and the style-forming factors (subjective and objective) of map are classified. Three groups of map styles are delimited and classified: historical, contemporaneous and individual up to regional where the delimitation of them is concretized to individual styles, in the framework of which style variants and subvariants are distinguished.

ÚVOD

Mapa sa od svojich prvopočiatkov rozvíjala ako miestopisný (situačný) obraz povrchu Zeme, krajiny. Až keď bol celý svet v podstate zmapovaný topografickými a všeobecnogeografickými mapami a keď geografia (ale aj ďalšie prírodné a spoločenské vedy) začala skúmať a vysvetľovať parciálne stránky prírody a spoločnosti, rozšírili sa pôvodné zemepisné mapy o ďalšiu širokú skupinu tematických máp. Mapové vyjadrovanie sa stávalo čoraz zložitejším, a preto sa v tejto zložitosti začal hľadať nejaký systém. Začalo sa hovoriť, že mapa je druhým jazykom geografie. Najprv sa to chápalo v prenesenom zmysle, ale neskoršie sa ukázalo, že mapa je naozaj dômyselný semiologický systém a možno ju skúmať z jazykového hľadiska [5]. Súčasne sa však ukázalo, že mapa je oveľa zložitejšia, mnohofaktorový jav a začala sa skúmať aj z informačného, komunikačného, systémového a modelového hľadiska [6].

Jazyková koncepcia, hoci sa zatiaľ ešte nečrtá ako univerzálna, predsa len v značnej miere osvetľuje relevantné stránky mapy a treba na ňu nazerať ako na jednu z viacerých možných koncepcií, ktoré treba absolvovať na ceste k vy-

* Ing. Ján Pravda, CSc., Geografický ústav SAV, Štefánikova 49, 814 73 Bratislava.

pracovaniu všeobecnej teórie mapy. Nadväzujúc na základy morfografie mapových znakov [7] a na mapovú syntax [8, 9], venujeme teraz pozornosť ďalšej — štylistickej stránke máp.

MAPOVÁ ŠTYLISTIKA

V jazykovede sa štylistika vymedzuje ako náuka o výbere a spôsobe používania jazykových, mimojazykových (aj umeleckých) prostriedkov a postupov uplatňovaných v procese jazykovej komunikácie. Rozlišuje sa jazykovedná a literárnovedná štylistika. Jazykovedná štylistika je relatívne samostatná časť jazykovedy, ktorá sa zaoberá výrazovými prostriedkami uplatňovanými pri výstavbe jazykových prejavov, otázkami výstavby a štruktúry textu a štylistickou diferenciáciou jazykových prejavov. Literárnovedná štylistika je súčasť teórie literatúry a zaoberá sa prostriedkami uplatňovanými pri výstavbe slovesného umeleckého diela [4].

Pod mapovou štylistikou rozumieme tú časť problematiky mapového vyjadrovania sa (chápanú ako štruktúrnú rovinu mapového jazyka), ktorá sa zaoberá štýlom máp.

Štýl mapy je súhrn jej charakteristických čŕt a zakladá sa na cieľavedomom (niekedy aj podvedomom) výbere výrazových prostriedkov, pomocou ktorých sa podporujú niektoré z funkcií máp. Pod štylistickými prostriedkami rozumieme mapové štýlémy. Štýléma je funkčne, štylisticky použitý prostriedok, ktorý robí štýl, pomocou ktorého sa štylizuje [4]. Mapová štýléma je v tomto zmysle ľubovoľný vnútorný (intrakompozičný) prvok mapy [10] s jeho tvarom, veľkosťou, farbou, morfografickým zložením a pod., ale aj ľubovoľný extrakompozičný prvok (v okolí poľa mapy), ktorý svojou jedinečnosťou, zvláštnosťou, nápadnosťou, opakovateľnosťou a ďalšími podobnými vlastnosťami pridáva mape určitý ráz, charakter — štýl. V úlohe mapových štýlém preto vystupujú nielen mapové znaky, ale aj ich morfografické zložky, súbory, zoskupenia (podľa mapových syntaktických typov a subtypov), ako aj rôzne náležitosti (záhlavie, mierka, legenda a pod.) a doplnky mapy (schémy, fotografie a pod.).

Mapová štylistika narába s prostriedkami ostatných rovín mapového jazyka (signiky, morfografie, syntaxe) tak, že niektoré z nich funkčne preferuje, zvyrazňuje.

Nezávisle od účelu rozoznávame dve skupiny funkcií mapy: všeobecné a špecifické.

K všeobecným funkciám mapy patrí:

- funkcia zobrazovacia (v staršej terminológii „znázorňovacia“), vrátane funkcie vyjadrovacej a zovšeobecňovacej (generalizačnej),
- funkcia poznávací, vrátane funkcie vedeckej a svetonázorovej,
- funkcia informačná, vrátane funkcie komunikačnej,
- funkcia systémová, vrátane funkcie modelovej,
- a celý rad ďalších funkcií: funkcia kultúrna (vrátane funkcie estetickej, resp. umeleckej), funkcia ekonomická, politická a pod.,

K špecifickým funkciám mapy patrí:

- funkcia dokumentačná (fixačná, inventarizačná),
- funkcia prakticko-úžitková (orientačná, pomocná — podkladová, technická a pod.),

— a celý rad ďalších, vrátane dichotomických funkcií (napr. zjednocovania — diferenciacná, potvrdzujúca — popieracia, atď.).

Základom vyčlenenia mapových štýlov je práve funkčná stránka máp, preto o nich hovoríme ako o funkčných štýloch. Pretože mapy plnia spravidla vždy viac funkcií než jednu, nemôžeme vyčleniť toľko mapových štýlov, koľko je funkcií máp. Bolo by to nereálne najmä pri polyfunkčných mapách. Úloha funkcie mapy je síce relevantná, ale treba ju chápať len ako východiskovú, pretože okrem funkčnosti na štýl mapy vplýva ešte celý rad faktorov.

ŠTÝLOTVORNÉ FAKTORY MAPY

Existujú faktory (činitele), ktoré vplývajú na tvorbu mapy a vzhľadom na konkrétne podmienky nútia tvorcu (resp. spracovateľa) mapy vyberať si len niektoré z celkového značne širokého inventára grafických výrazových prostriedkov, ktoré sú súčasne mapovými kompozičnými prostriedkami, mapovými štýlami. Sú to štýlotvorné faktory mapy a delíme ich na subjektívne a objektívne.

Za subjektívny faktor pri tvorbe a spracovaní mapy považujeme predovšetkým odbornú vyspelosť (erudíciu, skúsenosť) pôvodcu (tvorca, autora, autor-ského kolektívu) a spracovateľa (zostaviteľa, kresliča alebo rytca, litografa a ďalších členov spracovateľského kolektívu), ktorú dopĺňajú vedomosti a skúsenosti redaktora (či redakčného kolektívu) mapy a ďalších participujúcich: posudzovateľov (lektorov, recenzentov, oponentov a pod.) a schvaľovateľov (šéfredaktora, redakčnej rady a ďalších zodpovedných orgánov). Pod odbornou vyspelosťou rozumieme súhrn vedomostí a skúseností, ktoré sú v danom historicko-spoločenskom období potrebné na to, aby na ich základe mohla vzniknúť mapa ako kartografické dielo.

Ďalšími subjektívnymi štýlotvornými faktormi sú: chápanie predmetu mapového vyjadrenia (témy, obsahu mapy) a individuálne sklony pôvodcov, spracovateľov a ďalších participujúcich subjektov. Tému (obsah) mapy v závislosti od prístupu (chápania a individuálnych zvláštností, sklonov a návykov) pôvodcov-spracovateľov možno vyjadriť (kartograficky interpretovať) jednoducho (populárne), zložito (vedecky), staticky alebo dynamicky, analyticky, komplexne alebo synteticky — atď. Pri vyjadrovaní obsahu mapy sa subjektívizmus prejavuje spravidla preferovaním geometrických (abstraktných) alebo symbolicko-ikonických (asociatívnych, motivovaných) znakov, jemných alebo hrubých čiar, určitých konkrétnych tvarov, veľkostí, farieb, určitej grafickej úpravy (kompozície) a pod. Stupeň subjektívizmu týchto faktorov je rôzny, dokonca skúsenosti redaktora mapy treba považovať za štandardizujúci (a v určitom zmysle aj objektivizujúci) faktor.

Okrem subjektívnych faktorov na štylizačný proces mapy vplýva aj celý rad faktorov, ktoré pôsobia nezávisle od pôvodcov a spracovateľov mapy a ktoré preto nazývame objektívnymi štýlotvornými faktormi. Sú to: technická vybavenosť (vyspelosť), systém vyjadrovacích prostriedkov, účel mapy a niektoré ďalšie.

V rámci technickej vybavenosti (najmä z hľadiska jej úrovne, vyspelosti) spomedzi množstva pomôcok, prístrojov a zariadení za objektívne faktory považujeme len tie, ktoré v dôsledku použitia pridávajú spracúvanej mape isté

charakteristické rysy. Určité výrazové črty zanecháva na mape manuálny, málo-mechanizovaný spôsob jej spracovania, ale značne odlišný výsledok poskytuje počítačová mapa. Určitý charakter má jednofarebná (čierno-biela) mapa, ale inakšie pôsobí mnohofarebná ofsetom vytlačená mapa.

V systéme mapových vyjadrovacích prostriedkov štýlotvorne pôsobia: znaková zásoba kartografického pracoviska (jej obmedzený alebo naopak značný sortiment), morfografia mapových znakov (obmedzené alebo naopak široké uplatňovanie morfografických operácií), syntaktické zvláštnosti (prakticky každý syntaktický typ je štýlotvorný), vrátane zvláštností komponiky, rozvrstvenia a kompozície mapy [10].

Štýlotvorný vplyv účelu mapy spočíva v podriadení vyjadrenia jej obsahu konkrétnemu zámeru, cieľu (potrebám konkrétneho alebo potenciálneho používateľa mapy). Aj samotná téma mapy pôsobí ako objektívny štýlotvorný faktor (na rozdiel od chápania témy, ktoré je subjektívnym faktorom), napr. v tom istom školskom atlase klimatická a hospodárska mapa (rozlišujú sa témami) sú spracované odlišným štýlom, hoci ich účel ako pomôcky pri vyučovaní je rovnaký.

Štýlotvorné faktory sa doteraz v kartografii neskúmali. Nie sú nám známe ani žiadne práce, ktoré by sa zaoberali mapovým štýlom (štýlom máp). Pretože danú problematiku iba načrtávame, zhruba vymedzujeme, treba ju chápať ako úvod do mapovej štylistiky.

MAPOVÉ ŠTÝLY

Štýl (vo všeobecnosti) je špecifický spôsob vyjadrenia myslenia, správania, konania, ktorý je príznačný pre jednotlivca, skupinu, dobu [3]. Ak odhliadneme od štýlu správania, konania, (od životného štýlu, štýlu práce a pod.), kategória štýlu je príznačná najmä pre tvorivé činnosti v architektúre, výtvarnom umení, hudbe, literatúre, jazykovede a pod. V jazykovede sa napr. rozlišuje náučný, administratívny, publicistický, rečnícky, esejistický, hovorový a umelecký štýl jazykového prejavu [4].

Mapa je tiež výsledok tvorivej ľudskej (odbornej) činnosti a ak sa mapové štýly doteraz nevyčleňovali, bolo to najmä preto, že samotní kartografi nevenovali dostatočnú pozornosť tvorivej a funkčnej stránke mapy. Funkcia mapy sa často stotožňovala s účelom mapy. Tvorba mapy sa skúmala prevažne len ako následnosť jednotlivých operácií. Ak sa na mapu nazerá len ako na technické (hoci aj zručné remeselnícke alebo inžinierske) dielo, pri takomto zúženom nazeraní nepociťuje sa potreba hľadať v nej nejaký štýl ako jeden z príznakov tvorivej myšlienkovvej činnosti. Ani nazeranie na mapu ako na informačný a komunikačný prostriedok nevytváralo dostatočné predpoklady na vyčlenenie mapových štýlov, pretože išlo o úzkoinformačné a úzkokomunikačné (až formalistické) hľadisko. Tieto predpoklady poskytuje až jazyková koncepcia mapy.

Pri vyčleňovaní mapových štýlov sme vychádzali aj z faktu, že k súčasnému obdobiu boli vypracované členenia máp podľa mierky, územia, tematiky — atď., ale žiadne členenie doteraz neodráža také charakteristické zvláštnosti, na základe ktorých tak kartografi ako aj iní odborníci (používajúci mapy) rozlišujú miestopisné, špeciálne, príručné, atlasové, počítačové, pohľadové, škol-

ské, nástenné, orientačné a ďalšie mapy. Všeobecne sa pociťuje potreba nejako vymedziť a usporiadať túto doteraz neklasifikovanú množinu druhov — typov máp, v ktorej sa prelínajú hladiská účelovosti, funkčnosti a rôzne ďalšie prístupy. Nazdávame sa, že tento problém pomôže riešiť hladisko mapového štýlu.

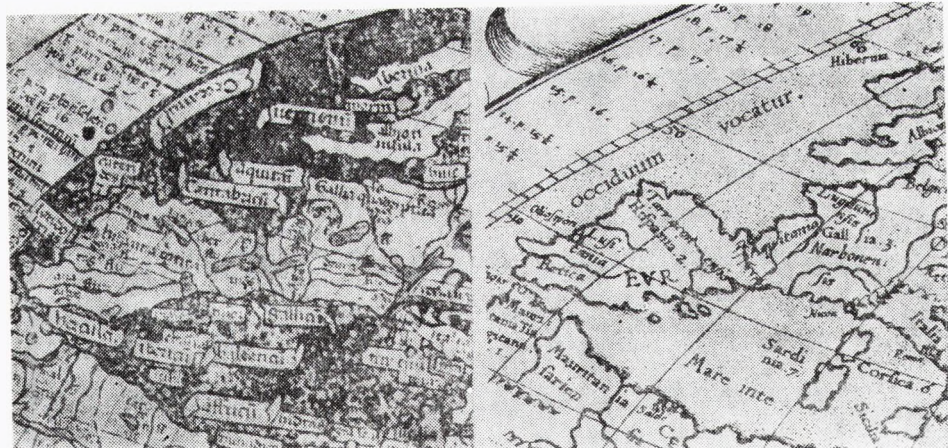
V rámci úvodu do tejto problematiky sme preto rozlíšili tri skupiny mapových štýlov: historické, súčasné a individuálne až regionálne.

Historické mapové štýly

Za historické považujeme všetky mapové štýly, ktoré sa vyskytovali od najstarších čias až do 20. storočia. Rozlíšili sme: primitívny, antický, O—T, arabský, čínsky, portolánový, miestopisný štýl a šrafovanie (ako štýl).

Primitívny štýl je príznačný pre najstaršie mapové prejavy, ktoré boli vyryté do skál, hlinených doštičiek, kostí, dreva, do povrchu nádob a pod. Za najstaršiu mapu (doteraz známy mapový prejav) sa považuje rytá výzdoba na mamutom kle [nájdenná na južnej Morave v lokalite Pavlov a zobrazujúca akýsi miestopis Pavlovských vrchov], pochádzajúca z 25. tisícročia pred n. l. [2]. Z neskoršieho obdobia (3. tisícročie pred n. l.) je známych už viac mapových prejavov: tzv. babylónska mapa sveta, plán mesta Babylonu, rytina poľovníckeho revíru na striebornom pohári (nálezisko Majkop, severný Kavkaz), plán pozemkov (nálezisko Camonica, severné Taliansko), atď. Pre štýl týchto mapových prejavov je charakteristické použitie jednoduchých čiar, siluetových zákresov zvierat, ľudí, príbytkov, kopcov hôr a pod.

Antický štýl je charakteristický najmä pre mapy gréckych učencov z obdobia od 7. stor. pred n. l. do 2. stor. n. l. (Anaximandros, Hekataios, Herodot. Demokritos, Dikaiarchos, Eratostenes až Strabon a Ptolemaios). Originály antických máp sa nezachovali a o tom ako vyzerali (aký mali štýl) sa len domnievame na základe rôznych nepriamych svedectiev, prípadne z ich neskorších

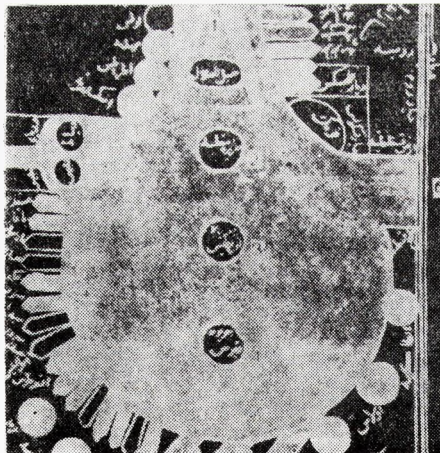
Obr. 1. Časť Ptolemaiovej mapy sveta z 2. stor. n. l. — rekonštrukcia v Ulmskej Kozmografii z r. 1482.

Obr. 2. Časť tej istej mapy — rekonštrukcia v Mercatorovom atlase z r. 1595.

rekonštrukcií, ktoré boli spravidla v značnej miere poplatné štýlu svojej doby. Napríklad o Ptolemaiových mapách okrem slovného opisu vydávajú čiastočné svedectvo ich rekonštrukcie: obr. 1 ilustruje časť jeho mapy v Ulmskej Kozmografii z r. 1482 a obr. 2 je časťou ilustrácie v Mercatorovom atlase sveta z r. 1595. Tieto rekonštrukcie sú cenné z obsahového hľadiska, ale kresbno-štýlové hľadisko pôvodných originálov ostáva pre nás zahalené rúskom tajomstva, ktoré sa azda ešte podarí poodhaliť. Preto tento štýl len vymedzujeme, ale necharakterizujeme.

Obr. 3. Štylizovaná O-T (Orbis Terrarum) mapa Izidora zo Sevilly zo začiatku 7. stor.
Obr. 4. Časť Beatovej mapy sveta z r. 776.

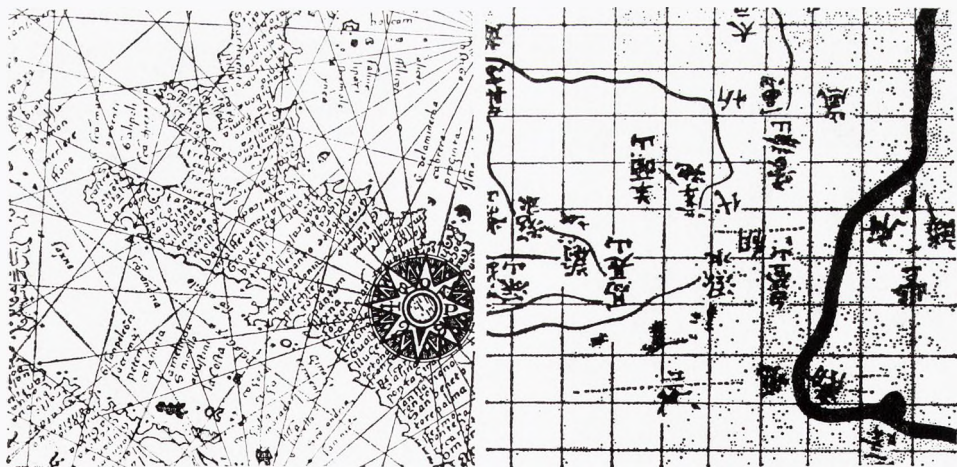

Obr. 5. Časť mapy Stredozemného mora z Atlasu Islamu z 10. stor.
Obr. 6. Časť obdĺžnikovej mapy sveta Al-Idrisiho z r. 1154.

O—T (*Orbis Terrarum*) štýl, ako dedičstvo kartografie Rímskej ríše, je príznačný pre mapy z obdobia kresťanského stredoveku, ktoré sa vyznačujú zväčša východnou orientáciou a umiestnením „stredú sveta“ do Palestíny (Jeruzalema). Hlavnými črtami týchto máp sú jednoduchá kresba obrysov súše, riek, obrázkový zákres sídiel (pevností) a najmä hojnosť sprievodného popisu až textu. Extrémne štýlovo zjednodušené boli hlavne kruhové mapy sveta, napr. jednu z nich bola mapa Izidora zo Sevilly (obr. 3), ale topograficky reálnejšou [aj keď vnútorne stále ešte značne schematizovanou] bola Beátova mapa z r. 776 (obr. 4). V neskoršom období (Herefordská mapa z r. 1280, Higdenova mapa z r. 1350 alebo Fra Maorova mapa z r. 1459) štýlovo typickým bolo stále sa zväčšujúce množstvo sprievodného popisu, ktoré na Fra Maorovej mape (popri kresbe pevností a rôznych výjavov a miestnych zvláštností) tvorilo až celé odstavce v poli mapy.

Arabský (*historický*) štýl máp je charakteristický prevažne južnou (ale niekedy aj západnou) orientáciou, svojráznym zákresom sídiel, hôr, riek, morí a najmä arabským písmom. Príklad geometricky štylizovanej mapy časti Stredozemného mora [západná orientácia] z Atlasu Islamu (10. stor.) sa ilustruje na obr. 5 a príklad topograficky reálnejšej kresby na obdĺžnikovej mape sveta Al-Adrísiho z r. 1154 [ktorý ju vyhotovil v službách sicílskeho vládcu Rogera II. a na ktorej arabské písmo je nahradené latinkou] je na obr. 6.

V *čínskom (historickom) štýle* máp možno rozlíšiť niekoľko období. Najstaršie čínske mapy pochádzajú z 2.—3. tisícročia pred n. l. (geografia Jü Kung), ďalším je obdobie od 2. do 6. stor. (napr. mapy Pej Siu) a nakoniec sa rozlišuje obdobie od 7. do 12. stor. (Kia Tan, Šen Kuo a ďalší). Mapy z týchto období sa vyznačovali originálnosťou zákresu riek, sídiel, reliéfu, niektoré hieroglyfy boli totožné so znakmi a na niektorých mapách sa používala aj štvorcová sieť. Neskôr však čínske mapy túto svoju originálnosť stratili. Príklad štýlu čínskej historickej mapy z r. 1137 sa ilustruje na obr. 7.

Obr. 7. Časť čínskej mapy z r. 1137.

Obr. 8. Časť portolánu Stredozemného mora z r. 1552.

Portolánový štýl je charakteristický podrobným zákresom brehových čiar morí, bohatstvom pobrežných sídiel a ich názvov, ale najmä sieťou rumbov, ktoré uľahčovali plavbu po mori pomocou kompasu (preto sa aj portolány volajú kompasové mapy). Príklad štýlu portolánu časti Stredozemného mora z obdobia kedy ich tvorba už postupne zanikala (1552) sa ilustruje na obr. 8.

Oveľa rôznorodejší bol štýl (najmä európskych máp) v období od 16. do 19. storočia (vrátane). Nazvali sme ho miestopisný štýl a jeho vývoj sa ilustruje na obr. 9—12 na príkladoch máp z nášho územia (Lazarova mapa Uhorska z r. 1528, Komenského mapa Moravy z r. 1627, Müllerova mapa Uhorska z r. 1709 a Lipského mapa Uhorska z r. 1806 — z úsporných dôvodov sa ilustrujú malé časti týchto máp). Z hľadiska mapového štýlu je pre toto obdobie charakteristický postupný prechod od ikonickej kresby sídiel k abstraktným znakom-signatúram (typickým pre súčasné mapy), od kopčekovitej kresby hôr až k náznakom šrafovania, náhroda ozdobeného písma za jednoduché rukopisné. ústup od perspektívnej (afinnej) kresby až k ortogonálnemu obrazu-priemetu miestopisu (situácie) a pod., čo súviselo so zvyšovaním presnosti a s uplatňovaním matematicko-kartografických zobrazení ako geometrického základu máp.

Šrafovanie sa vo význačnejšej miere začalo na mapách používať od 18. storočia. Spočiatku bolo len štýlotvorným prvkom miestopisného štýlu (ako spôsob vyjadrenia reliéfu), ale neskôršie podstatne ovplyvňovalo výzor celých máp. Rozlišujeme 3 druhy (zároveň aj štýlové varianty) šrafovania: chaotické (obr. 13), sklonové (obr. 14) a tieňované (šrafovy na zatienených svahoch boli zosilnené). Chaotické šrafovanie bolo nemetrické, ostatné dva varianty považujeme za metrické a vyznačujú sa tým, že sa používali ešte aj v prvej polovici 20. stor. U nás sa vydávali mapy (špeciálky) s takto vyjadreným reliéfom ešte tesne pred 2. svetovou vojnou. Šrafovanie sa rozšírilo hlavne vďaka technike rytiny, po jej zániku vo vyjadrovaní reliéfu prevládajú vrstevnice a poltónové tieňovanie.

Obr. 9. Časť Lazarovej mapy Uhorska z r. 1528.

Obr. 10. Časť Komenského mapy Moravy z r. 1627.

Postupnosť historických mapových štýlov je veľmi názorným príkladom a dôkazom vývoja tvorivého kartografického myslenia ako odrazu svojej doby. V rámci mapovej štylistiky sa poskytuje priestor na skúmanie nielen vyjadrovacej, ale aj technickej stránky mapového spôsobu vyjadrovania sa.

Obr. 11. Časť Müllerovej mapy Uhorska z r. 1709.

Obr. 12. Časť Lipského mapy Uhorska z r. 1806.

Obr. 13. Časť Mikovíniho mapy Liptovskej stolice z r. 1736 (chaotické šrafovanie).

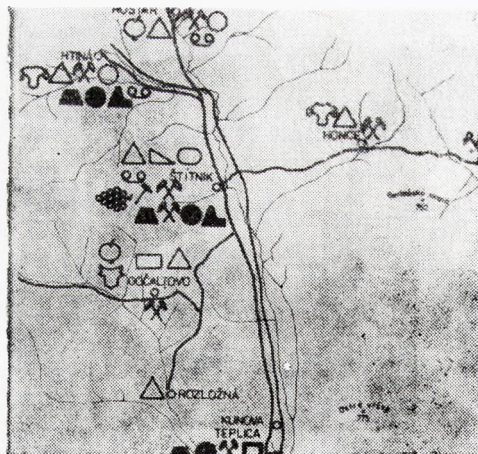

Obr. 14. Časť mapy Francúzska z r. 1875 (sklonové šrafovanie).

Rozvoj súčasných mapových štýlov je spätý s rozvojom tematickej kartografie, s extenziou druhovosti a účelovosti máp a s rozvojom stále modernejších techník rozmnožovania máp. Napriek veľkej rôznorodosti a polyfunkčnosti súčasných máp vyčlenili sme len 4 funkčné mapové štýly: úžitkový, vedecký, populárny a umelecký, pričom v každom z nich sme rozlíšili niekoľko variantov. Predpokladáme, že po získaní rozsiahlejších a všeobecnejších poznatkov (prípadne aj na základe špeciálneho výskumu zameraného na súčasné štýlotvorné faktory) bude možné členenie súčasných mapových štýlov doplniť, prípadne ho aj pozmeniť.

Pod pojmom *úžitkový štýl* (tento termín považujeme zatiaľ za najviac diskutabilný) rozumieme celkový výzor a ráz tých súčasných máp, ktoré si plnia prakticko-úžitkovú (účelovú) funkciu. Sú to napr. topografické, vodohospodárske, lesnícke (lesohospodárske), pedologické, poľnohospodárske, urbanistické, cestné, navigačné (letecké i námorné) a rôzne technické (aj tzv. služobné) a ďalšie účelové tematické mapy. Charakteristickými rysmi tohto štýlu sú: cielavedomosť vyjadrenia ich účelovo zameraného obsahu, použitie či už topografického alebo aj schematickeho princípu lokalizácie tak figurálnych, čiarových alebo areálových znakov — a ďalšie typické črty, ktoré vyplývajú z účelu máp. V rámci tohto štýlu rozlišujeme topografický (obr. 15) a schematicizovaný až schematický štýlový variant, pričom v oboch variantoch rozlišujeme figurálnoznakový (obr. 16), čiarový (obr. 17) a areálový (obr. 18) subvariant, ako aj ich vzájomné kombinácie.

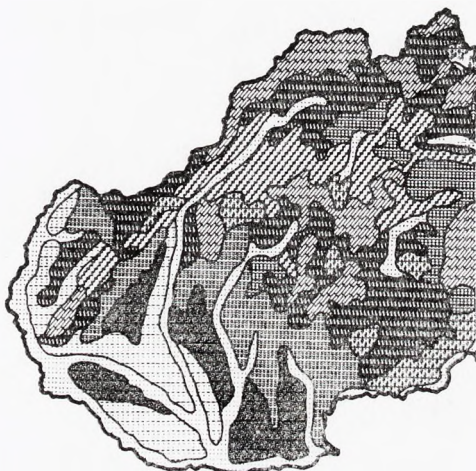
Vedecký štýl je charakteristickým predovšetkým vedeckým podaním témy mapy (spravidla vyšším stupňom konvencionality pri znakovom označovaní). V rámci tohto štýlu rozlišujeme varianty: časopisecký, resp. časopisecko-publi-

Obr. 15. Časť vodohospodárskej mapy 1:50 000 (topografický variant úžitkového mapového štýlu).

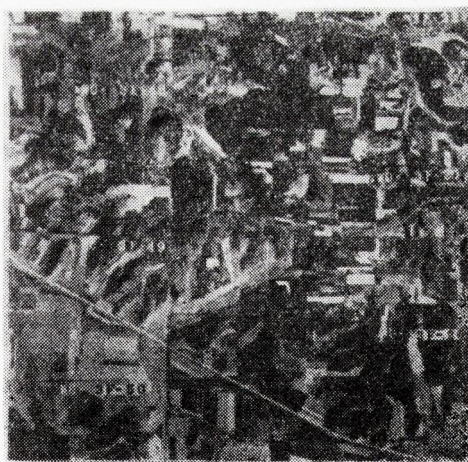
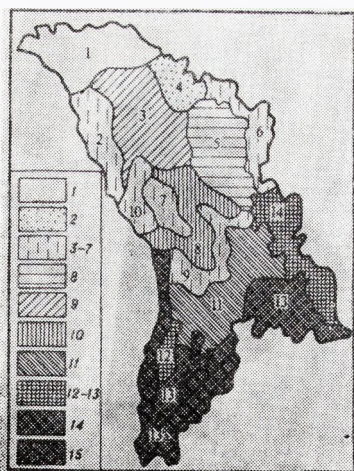
Obr. 16. Časť mapy priemyslu, remesiel a poľnohospodárstva (figurálnoznakový subvariant úžitkového mapového štýlu).

kačný (obr. 19), ktorý sa vyznačuje jednoduchosťou a najmä sprostredkovaným spôsobom vysvetlenia kartograficky vyjadrených objektov a javov (používa sa v časopisoch, publikáciách — odtiaľ jeho názov), mnohofarebný, ktorý sa vyznačuje použitím množstva farieb (odtieňov) na vyjadrenie komplikovaného obsahu, fotomozajkový (obr. 20), počítačový (obr. 21), anamorfný (obr. 22) a niektoré ďalšie.

Obr. 17. Časť mapy cestnej siete (čiarový subvariant úžitkového mapového štýlu).

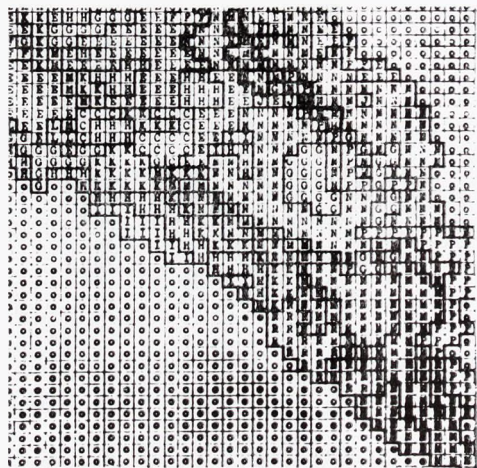
Obr. 18. Časť mapy typov pôd (areálový subvariant úžitkového mapového štýlu).

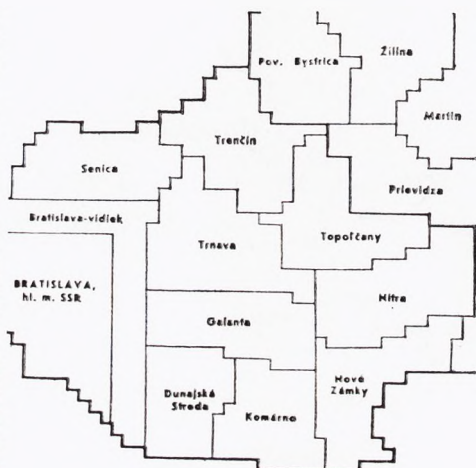
Obr. 19. Príklad mapy v časopiseckom variante vedeckého mapového štýlu.

Obr. 20. Príklad fotomozajkovej mapy.

Populárny štýl je charakteristický názornosťou, prehľadnosťou, často až extrémnou jednoduchosťou, ale najmä pôsobivosťou, ktorá sa docieľuje použitím asociatívnych (motivovaných) až obrázkových znakov, pútavým koloritom a praktickosťou (grafickej úpravy-kompozície, skladania, knižnej väzby a pod.) V rámci tohto štýlu rozlišujeme štýlové varianty: populárnovedecký až náučný, ktorý je príznačný pre školské, vlastivedné, turistické mapy, automaty, orientáčné mapy miest a pod., ďalej prospektový, výstavno-demonštračný až plagátový, alebo naopak miniatúrny (obr. 23 ilustruje mierne zväčšenú mapu na

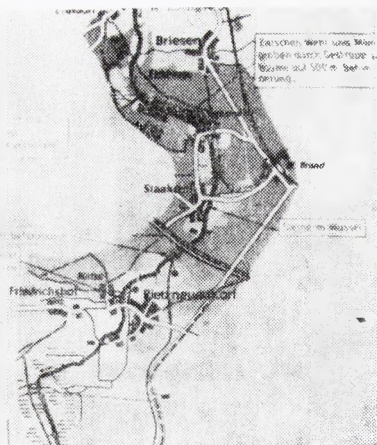
Obr. 21. Príklad počítačovej mapy (jedného zo subvariantov počítačového variantu vedeckého mapového štýlu).

Obr. 22. Časť mapy v anamorfnom variante vedeckého mapového štýlu.

Obr. 23. Mierne zväčšený príklad mapy na poštovej známke.

Obr. 24. Príklad pásovej (itinerárovej) mapy pre vodácku turistiku.

Obr. 25. Časť mapy vo fyziografickom variante populárneho mapového štýlu.

Obr. 26. Časť panoramatickej mapy.

poštovej známke), pásový až itinerárový (obr. 24), fyziografický (obr. 25) a niektoré ďalšie.

Umelecký štýl je charakteristický použitím až nadradením výtvarných prvkov a prístupov pri stvárnení mapy. V jeho rámci rozlišujeme štýlové varianty: švajčiarsky (príznačný pre niektoré švajčiarske topografické mapy a stredoškolské atlasy), umelecko-panoramatický (obr. 26), umelecko-mozajkový, reliéfny a ďalšie varianty resp. subvarianty používané spravidla na dekoratívne účely.

Individuálne až regionálne mapové štýly

Do tejto skupiny zaraďujeme tak historické, ako aj súčasné mapové štýly, ktoré sa vyznačujú tým, že odrážajú určité charakteristické črty, príznačné pre jednotlivcov a kolektívy (malé i veľké). Rozlišujeme: autorský (redaktorský), vydavateľský, národný a regionálny štýl.

Autorský štýl sa výraznejšie prejavoval hlavne v minulosti, kedy bol autor spravidla aj realizátorom svojho mapového vyjadrenia. Neskoršie tieto subjektívne štýlotvorné príznaky (manieru, „rukopis“) do istej alebo značnej miery menili kresliči, rytci, litografi a ďalší špecialisti. V súčasnosti je proces spracovania mapy značne diferencovaný a mapy málokedy ostávajú v rukopisnej podobe ako autorské návrhy, koncepty, pretože vyhotovovanie vydavateľských originálov a následné rozmnožovanie máp zabezpečuje (realizuje) spravidla nejaká inštitúcia. Preto sa na konečnom výzore mapy stále viac podieľa redaktor mapy (zodpovedný, technický, tematický, výtvarný), prípadne aj zostaviteľ, kreslič, fotograf, kartolitograf a pod. a väčšími sa prejavujú niektoré objektívne štýlotvorné faktory, ako napr. vplyv technickej vybavenosti kartografického pracoviska a pod. Tieto objektívne štýlotvorné faktory sú také silné, že podstatne oslabujú až eliminujú vplyv autora (či iných subjektívnych faktorov) na výslednom výzore mapy. Vhodný príklad môžeme nájsť v Atlase

SSR [1], v ktorom tematický redaktor kapitoly VII „Rastlinstvo, živočíšstvo a fenológia“ pridal mape „Potenciálna prirodzená vegetácia“ badateľne odlišný výzor (štýl, štýlové zvláštnosti, ktoré sa prejavujú v prípade citovanej mapy kontrastnými a jasnými farbami — na rozdiel od ostatných máp kapitoly stvárnených v pastelových farbách).

Vydavateľský štýl zjednocuje v sebe subjektívne štýlotvorné faktory (sklony a návyky k určitým spôsobom mapového vyjadrovania sa) všetkých redaktorov a ostatných špecialistov mapového vydavateľstva alebo špecializovaného kartografického podniku, vrátane zjednotenia vplyvu ďalších subjektívnych a objektívnych štýlotvorných faktorov. Príkladom charakteristickej štýlovej odlišnosti môžu byť mapové diela vydavateľstiev Bertelsmann (atlasy), Falk (orientačné mapy miest), Touring Club (automapy) a pod. Mapy týchto a ďalších vydavateľstiev sa často už na prvý pohľad štýlovo líšia od máp iných vydavateľstiev či už úpravou, farebnosťou, písmom, znakmi, tieňovaným reliéfom a pod.

Národný štýl môžeme ľahko identifikovať ak porovnáваме mapy rovnakého druhu alebo aj atlasy jednotlivých krajín medzi sebou. V dôsledku porovnania napr. orientačných máp miest (ale aj iných zrovnateľných máp), vydávaných u nás, v ZSSR alebo napr. vo Francúzsku zistíme, že v jednotlivých krajinách (národných alebo mnohonárodných štátoch) existujú charakteristické príznaky (rysy, črty, zvláštnosti) vo vyfarbovaní mestských štvrtí, pri používaní písma, znakov, pri celkovej kompozícii a finálnej úprave máp. Tieto rozdiely majú národný charakter — aj napriek značnej internacionalizácii pri vydávaní máp.

Regionálny štýl môžeme rozpoznať aj napriek existencii vydavateľských a národných štýlov. Rozlišujeme subnárodný regionálny štýl (keď v rámci jednej krajiny pri vydávaní máp existujú hoci aj jemné regionálne rozdiely v ich koncepcii, podaní, výzore a ďalších štylistických zvláštnostiach) a nadnárodný regionálny štýl, t. j. keď vydávané mapy v rámci skupín krajín, častí kontinentov až celých kontinentov majú isté spoločné štýlové zvláštnosti. Výrazným štýlotvorným prvkom (príznakom) na regionálnej úrovni je napr. farebnosť máp, ich kompozícia (grafická úprava) a často aj mapové písmo (arabský región, región juhovýchodnej Ázie a pod.).

ZÁVER

Naše poznatky o mapových štýloch (štýloch máp) považujeme za predbežné, úvodné. O tejto novej kartografickej kategórii uvažujeme zatiaľ v rámci jazykovej koncepcie mapy. Aj keby sa ukázalo (ako to predbežne predpokladáme), že jazyková koncepcia je len jednou z viacerých možných ciest vedúcich k vytvoreniu jednotnej a mnohostrannej (integrovanej) teórie mapy, problematika mapového štýlu má všetky predpoklady na svoju existenciu ako ďalšia relatívne samostatná podoblasť kartografického poznania. Doteraz sa tejto problematiky sčasti dotýka historická geografia, alebo historická kartografia, ale tieto disciplíny sa zväčša obmedzujú len na dejinnú chronológiu kartografických diel a osobností (a tieto „dotyky“ sa aj tak týkajú len historických mapových štýlov). Súčasným mapovým štýlom zatiaľ nevenuje pozornosť žiadna poddisciplína ani geografie, ani kartografie, ani umenovedy.

V rámci kartografie existuje však relatívne málo známa a málo vykryštalizovaná

zovaná problematika mapovej estetiky (náuky o mapách ako výtvarných die-
lach), ale ani tá doteraz nedokázala vyčleniť výtvarné či umelecké štýly máp.
Pretože má na to všetky predpoklady, nazdávame sa, že by v dohľadnom čase
mohla tieto štýly „objaviť“, pričom by to nebolo nič neobvyklé. Už sme spome-
nuli, že aj jazykový prejav (prejav v prirodzenom jazyku) možno posudzovať
z dvoch štýlistických hľadísk: z jazykovedného a z literárnoviedného. Zatiaľ čo
jazykový štýl je jazyková kategória, literárny štýl je mimojazyková kategória
a chápe sa širšie [4]. Analogicky je preto celkom možné, že aj v kartografii
budeme môcť rozlišovať medzi mapovo-jazykovými a výtvarno-umeleckými štýl-
mi máp. To si však vyžaduje ďalšie a hlbšie skúmanie neustále sa rozrastajú-
ceho bohatstva máp či už z diferencovaných aspektov, alebo z jedného inte-
grovaného aspektu.

LITERATÚRA

1. Atlas SSR. Bratislava, SAV a SÜGK 1980, 350 s. — 2. Encyklopédia archeológie. Bratislava, Obzor 1986, 1028 s. — 3. Krátky slovník slovenského jazyka. Bratislava. Veda 1987, 592 s. — 4. MISTRÍK, J.: Štylistika. Bratislava, Slov. pedag. nakl. 1985, 584 s. — 5. PRAVDA, J.: Kartografia a kartografický jazyk. Geogr. čas., 34, 4, 1982, s. 343—368. — 6. PRAVDA, J.: Rozvoj teórií v kartografii. Geogr. čas., 37, 2—3, 1985, s. 346—358. — 7. PRAVDA, J.: Foundations of the Morphography of cartographical Symbols. Geogr. čas., 40, 1—2, 1988, s. 62—82. — 8. PRAVDA, J.: Hľadanie syntaxe kartografických znakov. Geogr. čas., 41, 1, 1989, s. 3—22. — 9. PRAVDA, J.: Kartosyntaktické typy a subtypy. Geogr. čas., 41, 2, 1989, s. 113—137. — 10. PRAVDA, J.: Komponentnosť, rozvrstvenie a kompozícia mapy. Geod. a kart. obzor, 36/78, 7, 1990, s. 162—168.

Ян П р а в д а

СТИЛИСТИЧЕСКИЙ АСПЕКТ КАРТ

Исходя из языковой концепции карты, с аспектов которой в системе языка карты выделяются 4 структурные уровни-субсистемы (сигника, морфография, синтаксис и стилистика) в статье рассматривается стилистика карт (картографическая стилистика), занимающаяся проблематикой стилей карт. Стиль карты определяется как совокупность характерных черт карты, исходящих из целенаправленного (иногда даже подсознательного) выбора выразительных средств (стилем карты), содействующих определенным функциям карты.

Независимо от назначения карты, различаются две группы функций карты: общие и специфические. К общим функциям относятся: изобразительная (отобразительная, выразительная и даже обобщающая), познавательная (научная и даже мировоззренческая), информационная, коммуникационная, системная, модельная и ряд других функций, например, культурная (и даже эстетико-художественная), экономическая, политическая и т. п. К специфическим функциям относятся: документационная (фиксационная, инвентаризационная), практико-прикладная и даже целевая (ориентационная, вспомогательная, техническая и т. п.) и ряд других, в том числе и дихотомических функций, как например, объединительная — дифференциационная, подтвердительная — опровергающая и т. п.

В основе выделения разных стилей карт лежит как раз функциональный аспект и, поэтому, эти стили являются функциональными. Поскольку карты, как правило,

выполняют одновременно больше функций чем одну, не может существовать столько стилей карт, сколько насчитывается их функций, так как необходимо учитывать еще стилеобразующие факторы (субъективные и объективные). К субъективным стилеобразующим факторам относятся: профессиональная эрудиция, подход к пониманию предмета (темы) картографического отображения (выражения) и индивидуальные склонности авторов, сотрудников и других субъектов, принимающих участие в создании карты (рецензентов, утверждающих и т. п.). К объективным (объективизирующим) стилеобразующим факторам относятся: техническая оснащенность (уровень техники), система выразительных средств (в широком смысле), назначение карты и некоторые другие факторы.

В статье различаются 3 группы стилей карт: исторические, современные, а также группа, включающая стили от индивидуального до регионального. Среди исторических стилей карт выделяются, примитивный, античный стиль, стиль карт О-Т (Орбис Террарум), арабский, китайский, портолановый, ландшафтно-топографический стиль и штриховка (как стиль). Среди современных стилей карт выделяются: прикладной (этот термин считается еще дискуссионным), научный, популярный и художественный стиль. В третьей группе стилей карт выделяются: индивидуальный (авторский, редакторский), издательский, национальный и региональный стиль.

В заключении отмечается, что приведенные выше сведения о стилях карт являются вводными, предварительными. Стили карт можно изучать как с аспектов языка карты, так и с художественно-эстетических аспектов. Дальнейшие исследования покажут, достаточно ли рассматривать стили карт из этих двух отдельных аспектов, или можно (нужно) к их изучению подходить из одного, интегрирующего аспекта.

- Рис. 1. Часть карты мира Птолемея (2-ой век н. э.) — реконструкция в Ульмском издании Космографии, 1482 г.
- Рис. 2. Часть той же карты — реконструкция в атласе Меркатора, 1595 г.
- Рис. 3. Стилизованная карта О-Т (Орбис Террарум) Изидора из Севильи, начало 7-го века.
- Рис. 4. Часть карты Беата, 776 г.
- Рис. 5. Часть карты Средиземного моря в Атласе Ислама, 10-ый век.
- Рис. 6. Часть прямоугольной карты мира Аль-Идриси, 1154 г.
- Рис. 7. Часть китайской карты, 1137 г.
- Рис. 8. Часть портолана Средиземного моря, 1552 г.
- Рис. 9. Часть карты Венгрии Лазара, 1528 г.
- Рис. 10. Часть карты Моравии Коменского, 1627 г.
- Рис. 11. Часть карты Венгрии Мюллера, 1709 г.
- Рис. 12. Часть карты Венгрии Липского, 1806 г.
- Рис. 13. Часть карты Липтовского комитата Миковини, 1736 г. (хаотическая штриховка).
- Рис. 14. Часть карты Франции, 1875 г. (метрическая штриховка склонов).
- Рис. 15. Часть водно-хозяйственной карты м-ба 1:50 000 (топографический вариант прикладного стиля).
- Рис. 16. Часть карты промышленности, ремесел и сельского хозяйства (фигурно-знаковый субвариант прикладного стиля).
- Рис. 17. Часть карты дорожной сети (линейный субвариант прикладного стиля).
- Рис. 18. Часть карты типов почв (ареальный субвариант прикладного стиля).
- Рис. 19. Пример карты в журнальном варианте научного стиля.
- Рис. 20. Пример фотомозаичной карты.
- Рис. 21. Пример ЭВМ-карты (одного из субвариантов ЭВМ-варианта научного стиля).
- Рис. 22. Часть карты в анаморфном варианте научного стиля.
- Рис. 23. Пример умеренно увеличенной карты на почтовой марке.
- Рис. 24. Пример ленточной (итинераровой) карты для водного туризма.

Рис. 25. Часть карты, сделанной в физиографическом варианте популярного стиля.
Рис. 26. Часть панорамной карты.

Перевод автора

Ján Pravda

THE STYLISTIC ASPECT OF MAP

On the basis of the language conception of map assuming 4 structural levels (signics, morphography, syntax and stylistics) in the system of map language, map stylistics is delimited as a sphere of map presentation, which deals with the style of map. Further, map style (the style of map) is defined as a sum of characteristic features of map, based on a purposeful [sometimes also subconscious] selection of expressional means (map stylemes), by means of which some of map functions are supported.

Independently on the purpose of maps two groups of map functions may be distinguished, namely general and specific ones. To the general ones belongs the function representing [illustrating, presenting and at the same time also generalizing], recognizing [scientific as well as concerning the world-outlook], informing [communicating], concerning the system, the model and a whole series of further functions, as for instance, cultural (aesthetic-artistic), economic, political and so on. To the specific ones belongs that concerning documentation (fixation, stock-taking), practical use up to purpose [of orientation character, auxiliary, technical and so on] and a whole series of further, including dichotomic ones, as for instance, unifying — differentiating, confirming — denying and so on.

The basis for delimitating map styles is just the functional aspect and thus we can speak about functional map styles. Since maps, as a rule, fulfil always more functions than one, there cannot be such many styles how many there are the functions of maps, since also style-forming factors (subjective and objective) are taken into consideration furthermore. The subjective style-forming factors include: professional maturity (erudition), conceiving the subject (the theme) of map presentation, and individual inclinations of the authors (compilers and other participating subjects reviewers, authorizers and so on). The objective [objectivizing] style-forming factors include: technical equipment (standard), the system of presentation means, the purpose of map and some others.

Three groups of map styles may be distinguished: historical, contemporaneous, and individual up to regional. In the framework of historical styles the following may be distinguished: primitive, antique, O—T style, Arabian, Chinese, portolano, topographic styles and screening (as a style). In the framework of contemporaneous styles the following are distinguished: that for utility (this term is debatable), scientific, popular and artistic styles. In each of them several style variants and subvariants are distinguished. Not all are illustrated in the paper. The third group of map styles is formed by: individual (those by the author and editor), that by publishers, national and regional [and supraregional] styles.

Concluding it is stated that this knowledge of map styles are preliminary, introductory and they may be investigated from both the presenting viewpoint (from the viewpoint of map language system) and the aesthetic [graphico-plastic and artistic] viewpoint. Further investigations will show whether it is sufficient to investigate the map styles from these differentiated aspects, or whether they may be done from one only integrated aspect.

- Fig. 1. Part of Ptolemy's world map from the 2nd century AC — a reconstruction of the Ulm Cosmography from 1482.
- Fig. 2. Part of the same map — a reconstruction in Mercator Atlas from 1595.
- Fig. 3. The O—T (*Orbis Terrarum*) stylized map by Isidore from Sevilla from the early 7th century.
- Fig. 4. Part of Beatus' world map from 776.
- Fig. 5. Part of the map of the Mediterranean from the Atlas of Islam from the 10th century.
- Fig. 6. Part of Edrisi's oblong-formed world map from 1154.
- Fig. 7. Part of a Chinese map from 1137.
- Fig. 8. Part of a Mediterranean portolan chart from 1552.
- Fig. 9. Part of Lazar's map of the Old Hungary from 1528.
- Fig. 10. Part of Comenius' map of Moravia from 1627.
- Fig. 11. Part of Müller's map of the Old Hungary from 1709.
- Fig. 12. Part of Lipský's map of the Old Hungary from 1806.
- Fig. 13. Part of Mikovíni's map of the Liptov comitat from 1736 [a chaotic screening].
- Fig. 14. Part of a map of France from 1875 (an inclination screening).
- Fig. 15. Part of a water-economic map at 1:50,000 [a topographical variant of utility map style].
- Fig. 16. Part of the map „Industry, Handicrafts and Agriculture“ (figurative-and-signed variant of utility map style).
- Fig. 17. Part of the map of road network (a linear subvariant of utility map style).
- Fig. 18. Part of a soil types map [an area subvariant of utility map style].
- Fig. 19. A specimen of map in the journal variant of scientific map style.
- Fig. 20. A specimen of photomosaic map.
- Fig. 21. A specimen of computer map [one of subvariants of the computer variant of scientific map style].
- Fig. 22. Part of map in an anamorphous variant of scientific map style.
- Fig. 23. A moderately enlarged specimen of map on a postage stamp.
- Fig. 24. A specimen of route (itinerary) map for boating tourism.
- Fig. 25. Part of map in an physiographic variant of popular map style.
- Fig. 26. Part of a panoramic map.

Translated by A. K r a j č í r